

İKİ TAHİL ÖLÇÜSÜ ÜZERİNE SOSYOMATEMATİK NOTLAR: ŞEBİNKARAHİSAR KİLESİ ve GÖDÜK*

*Dursun Ayan***

Belirli bir yöreye veya tek bir kavrama ait çalışmalar, ilk bakışta küçük bir alanın işi gibi görülsede, beşerî bilimlerin genel çerçevesinde farklı disiplinler için önemli bilgi verebilmekte ve/ya bazı bilgi öbekleriyle buluşabilmektedir. Disiplinlerarası yaklaşımların faydasından bahsedilmektedir fakat, fen bilimleri ve beşerî bilimler genellikle kendi içlerinde daha çok etkileşmektedir. Oysa ki, fen bilimleri ile beşerî bilimlerin alt dallarının etkileşimi daha önemli bir zorunluluktur. Bu alan yeni açılımlara gebe görünmektedir. Örneğin matematik ile sosyoloji, astronomi ile sosyoloji arası çalışmalar bilim sosyolojisine, tarihine ve felsefesine katkı sağlayabileceği gibi, bilgi sosyolojisi ve bunun vazgeçilmez alt başlığı olan zihniyet konusuna da katkıda bulunacaktır. Her türlü ölçü sistemlerinin dayandığı hesaplama tabanından ve insanların ölçme gereksiniminden hareketle toplumlarda sosyomatematik uzlaşmalar anlam kazanmış, bunlardan bazıları zamanla evrensel kabullere dönüşebilmiştir. Matematik, ayağı toplum hayatında olan kısmıyla sosyomatematik terimini kullanılmayı cesaretlendirmiştir. Bu sayede, gündelik hayatın matematiği daha soyut matematiklerin insan hayatında sevimli karşılanmasına taban oluşturabilecek, geniş toplum kesimlerinin korku ile karşıladıkları felsefe ve matematik gibi disiplinler ile bilim olgusu, insan hayatına biraz daha fazla karışabilecektir.

Tahıl ölçü birimleri olarak “Şebinkarahisar Kilesi” ve “Gödük”

Bölgede, eskiden beri “Şebinkarahisar Kilesi” olarak bilinen “kile”, İslâm uygarlık çevrelerinde geniş bir alanda bilindiği gibi, Selçuklu,¹ Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemi Türk tarım hayatında da önemli bir tahıl ölçüsü olarak yerini almıştır. Arapça “ölçmek” anlamına gelen “keyl” kelimesinden

türemiş olan kile, “ölçek” demektir.² Kilenin, değişik kaynaklarda ve sözlüklerde yer alan kilogram eşdeğerleri farklılık göstermektedir. Ancak Suşehri, Koyulhisar gibi Şebinkarahisar çevresindeki yerlere ilişkin bazı tarihsel kayıtlardaki ağırlık değerleri, kilenin bugünkü ağırlığına yakın değerlerdir. Bu durum, etnografya-tarih ilişkisi ve kolektif bilginin sürekliliği açısından önemlidir.

Kile, yine aynı bölgede “gödük” olarak bilinen bir ölçü biriminin 16 (onaltı) katıdır. Gödük³ (1/16 kile), hem ölçü birimidir, hem de aynı adı taşıyan ölçü kabının adıdır.⁴ Ancak bir gödük (kap) dolusu, ölçü olarak (½) “yarım gödük”e; iki gödük (kap) dolusu yani çifti, bir gödük’e (ölçü) eşdeğerdir. Başka bir ifadeyle söylenirse, 32 gödük (ölçü kabı) dolusu, bir kileye eşittir.

Bu ölçü kabının çiftinin bir birim sayılması ve bazı alışverişlerde hayvanın (koyun, keçi) çiftine tek fiyat verilmesi bölgede ilginç bir gelenektir. Ayrıca Osmanlı maliyesinde “İkilik” (= çifte kuruş), “Altmışlık” (= çifte zlota) olarak paralar darp edilmesi de dikkate değerdir.⁵

Şebinkarahisar kilesinin alt birimleri şöyledir:

1 kile	= 4 çerik;	1 çerik	= 4 gödük
1 kile	= 16 gödük;	1 kile	= 32 yarım
1 gödük	= 2 yarım;	1 gödük	= 4 mucur
1 mucur	= 2 çinik;	1 gödük	= 8 çinik ⁶

² Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford, 1972; Cengiz Kallek, “Kile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c.25, s.568-571; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı yay., İstanbul 1993, c.2, s.281.

³ Gödük sözcüğünün köken bilimi için “kot” sözcüğüne Kudret Emiroğlu dikkatimizi çekmiştir. Bir küçültme “ük” eki ile ve “k/g” ses değişimi akla gelmektedir. Gödük kabının, ölçü birimi gödük’ün yarısına denk gelmesi bu bakımdan anlamlı olabilir. Kudret Emiroğlu (*Trabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü*, Ankara 1989), A. Tietze’yi kaynak göstererek sözcüğü Bulgarca ve Rusça’ya dayandırmaktadır.

⁴ Ölçü kabı gödük imal edilirken, eskilerden kalan gödük örnekleri dikkate alındığı ve ahşap malzemenin kullandığı görülmektedir. 29 cm çapında daire şeklinde kesilmiş bir tahtanın etrafına genellikle çamdan yapılmış 18,5 cm standart yükseklikte ince bir tahta dolaştırılır ve silindir şeklindeki ölçü kabı imal edilir. Son zamanlarda bu kap aynı oylumda, fakat metalden yapılmaktadır. Hemen hemen her evde bulunan bu ölçü kabı, hasat edilen ürünün ölçülmesi, gelecek yıl ekilecek tohumun belirlenmesi, hububat alışverişinde ve takasında standardın sağlanması için kullanılmaktadır.

⁵ Mustafa Öztürk, “Tokat’ta fiyatlar,” *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986) Bildirileri*, Tokat Valiliği Şeyhülislam İbn Kemal Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1987, s.184-211.

⁶ Bu ölçü birimleri için *Derleme Sözlüğü* (Türk Dil Kurumu yay., 2.bs., Ankara 1993) farklı ağırlıkları karşılık vererek Şebinkarahisar çevresindeki bazı ilçelerdeki kullanımlara işaret etmektedir. Şebinkarahisar’ın Osmanlı idarî yapısında daha çok Sivas vilayetine ve bugün ise Giresun iline bağlı, Cumhuriyet döneminde 1933 yılına kadar bağımsız bir vilayet merkezi olduğu dikkate alınır, sözlükte, aynı birimlerin bu bölgede kullanıldığı kendini gösterecektir. *Şinik* (Erzincan, Zara, Koyulhisar), *Gödük* (Reşadiye), *Çerik* (Alucra, Şiran, Yıldızeli, Şarkışla), *Mucur* (Alucra, Şebinkarahisar, Koyulhisar), *Çinik* (Refahiye, Şiran). *Çerik* için ayrıca bkz *Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1965.

* Bu makale, “Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu”nun II.Ulusal Sempozyumu’nda (Assos, 18-20 Haziran 2004) sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir. Bu yazımı hazırlarken yardımlarını gördüğüm Gölöva’nın önceki belediye başkanı ve bölgede hâlâ çiftçilik yapan Nail Akça’ya, bu konuyu çalışmamı öneren Prof. Dr. Feza Günergun’a, bazı kaynakları tarafıma bildirme ve ulaştırma nezaketini gösteren Prof. Dr. Atilla Bir’e ve edebiyatta onaltı tabanlı sistemin işlendiğine (Uqbar Tlön, *Orbis Tertius*) dikkatimi çeken Sema Bulutsuz’a, tez çalışmasından yararlanma olanağı sağlayan Doç. Dr. Fatma Acun’a teşekkür ederim.

** Sosyolog, Dr. Phil., Türk Bilim Tarihi Kurumu (TBTK).

¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş* (Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1991) adlı hacimli çalışmasının farklı ciltlerinde tarım hayatı ve ilgili gereçlerin kullanımına değinmektedir.

Gödük ve Şebinkarahisar kilesinin ağırlık değerleri

Bir gödük buğday yaklaşık 18 kg, bir kile buğday ise yaklaşık 288 kg'dır. Ağırlık farklı buğday türlerine göre değişiklik gösterebilse de, bölgedeki genel kabul budur. Tarih çalışmaları, kilenin ağırlığının farklı dönem ve bölgelerde farklı olduğunu göstermektedir.⁷ Bugün bölgede "Şebinkarahisar kilesi" olarak bilinen ve kullanılan ölçü biriminin karşılığı yaklaşık 288 kg, yani 225 okkadır.⁸ Bölge ile ilgili tarihî kayıtlarda buna çok yakın bir değere rastlanmaktadır. "Sultan Abdülaziz devri [1861-1876] sadrazamlarından Ahmed Esat Paşa'nın [1828-1875] hazırlanmış olduğu tabloya göre kile Koyulhisar'da 128, Erzincan'da 160, Şarki- karahisar'da⁹ 224 okkadır."¹⁰

Eski zamanlardan beri önemli ticaret ve sancak merkezi olan Şebinkarahisar'da Abdülaziz döneminde tespit edilen 224 okkalık kile ağırlığı İstanbul ölçüleri ile karşılaştırıldığında farklılıklar kendini göstermektedir:

Dr. Fatma Acun, Şebinkarahisar'ın onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllardaki tarihi incelediği çalışmasında,¹¹ 1 İstanbul kilesi = 25,656 kg, 1 müd = 20 İstanbul kilesi eşitliklerinden yola çıkarak müdün değerini 513,2 kg olarak belirtmiştir.¹² Bölgede bugün kullanılan kile ile karşılaştırıldığında 1 müd, 2 Şebinkarahisar kilesinden yaklaşık 63 kg daha fazladır. Gödük (18 kg) ile İstanbul kilesi (25,626 kg) karşılaştırıldığında İstanbul kilesinin 7,5 kg daha ağır olduğu görülür.

⁷ Yunus Koç, "Zirai tarih araştırmalarında ölçü tartı birimleri sorunu: Bursa müdü örneği," *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildirileri, 07-09 Nisan 1999*, Selçuk Üniversitesi yay., Konya 2000, s.541-546; Halil İnalçık, "A case study of the village. Microeconomy: Villages in the Bursa Sancak (1520-1593)," *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, Indiana University Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture Joint Series vol.9, 1987, Bloomington-Indiana, s.161-176; H.İnalçık, "Sources for fifteenth-century Turkish economic and social history," *aynı yer*, s.177-193; H. İnalçık, "Introduction to Ottoman metrology," *Turcica*, XV(1983), s.311-347; F.D.-E., *Système des mesures, poids et monnaies de l'Empire ottoman et des principaux états avec de nombreux exercices et des tables de conversion*, Constantinople 1910, Reprint The Isis Press, İstanbul 1988; Yunus Koç, *La fixation par écrit des lois ottomanes et le rôle des codes de lois: XV-XVIIe siècles*, Université de Paris I, yayımlanmamış doktora tezi, 1997; Mustafa Öztürk, a.g.makale 184-211; Fatma Acun, *Ottoman Administration in the Sancak of Karahisar-ı Şarki (1485-1569): An Analysis on Tahrir Defters*, University of Birmingham, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, yayımlanmamış doktora tezi, 1993; Cengiz Kallek, a.g.makale, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.25, Ankara 2002, s.568-571.

⁸ Feza Günergun, "Osmanlı ölçü ve tartılarının eski Fransız ve metre sistemlerindeki eşdeğerleri: İlk karşılaştırmalar ve çevirme cetvelleri," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları II*, (ed. F.Günergun), İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. yay., İstanbul 1998, s.23-68; F.Günergun, "Metroloji: Geleneksel ölçü ve tartılardan metre sistemine," *Osmanlı Uygarlığı*, c.1, yay.haz. H.İnalçık, G.Renda, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002, s.403-413.

⁹ Şebinkarahisar'ın "karahisar" adını taşıyan diğer yerlerden ayırt edilebilmesi için, adı tarihî kaynaklarda Karahisar-ı şarkî, Şarkî Karahisar olarak belirtilmektedir.

¹⁰ Kaynaklar ve diğer karşılaştırmalar için bkz. Cengiz Kallek, "Kile", s.569.

¹¹ Fatma Acun, a.g.tez.

¹² Bu ölçü ve ağırlıkların "Bursa müdü" ile ilgili tartışmaları için bkz. Yunus Koç, a.g.m.

Bazı ölçülerde, ölçü çiftlerinden birisinin bir başka ölçü birimine eşit veya yaklaşık olması durumu dikkate alınır, ne Şebinkarahisar kilesinin bir çifti bir İstanbul müdüne, ne de gödük İstanbul kilesine yaklaşmaktadır

İstanbul ile farklar açık olsa da, sosyoloji, etnografya ve tarih bağlamında bakıldığında, bölgede ölçüm için bir sosyomatematik uzlaşmanın (mutabakat) olduğu, etnografik anlamda bunun devam ettiği ve Sultan Abdülaziz zamanında 224 okkaya denk gelen Şebinkarahisar kilesinin bugün de yaklaşık aynı ağırlıkta olduğu kendini göstermektedir.

Gödük ve Şebinkarahisar kilesinin hacim değerleri

Yukarıda belirtildiği gibi, Şebinkarahisar kilesinin alt birimi olan gödük aynı zamanda ölçü kabının adıdır. Bu kabın bir dolusu yarım, iki dolusu bir gödük (ölçü birimi) etmektedir. Bu kabın hacim değerinden hareket ederek de gödük ve Şebinkarahisar kilesinin ölçü değerleri belirlenebilir. Çünkü bazı Osmanlı ölçü birimleri kendi içinde sınıflandırılmış olsa da hacim ve özgül ağırlık bağlantıları verilmemektedir.

26 Eylül 1869 tarihli ölçü reformu sırasında yapılan düzenlemelerde, "eski kile"nin 37 litre'ye eşit olduğu kaydedilmiştir ki, aynı düzenlemede; 1 eski kile = 4 şinik = 8 kutu = 16 zarf = 37 litredir.¹³ Buradan hareket ile İstanbul kilesi meselesi bir hacim anlamı kazanmaktadır. Bu hacim ile Şebinkarahisar kilesi ve/ya alt birimi olan gödük hacmi üzerinde durmak gerekir.

Silindir şeklindeki gödük kabının hacmi (= ölçü olarak 1 yarım)

$$V = \pi r^2 h = 3,14 (14,4)^2 18,5 = 12 213,4 \text{ cm}^3 = 12,2 \text{ dm}^3 \text{ (litre)}$$

Ölçülerin hacmi

$$1 \text{ gödük} = 12,2 \times 2 = 24,4 \text{ dm}^3 \text{ (litre)}$$

$$1 \text{ Şebinkarahisar kilesi} = 24,4 \times 16 = 390,4 \text{ dm}^3 \text{ (litre)}$$

Eski Osmanlı kilesi ile Şebinkarahisar kilesinin hacim olarak bir yakınlığı olmadığı gibi 1 gödük bile hacim olarak İstanbul kilesinden 12,6 dm³ (litre) eksiktir. Bu fark ağırlık olarak da kendini 7,5 kg olarak göstermiştir.

Alan ölçüsü birimi olarak bir kilelik arazi

Bir kile buğday ekilen yer yaklaşık olarak 16 dönümlük, bir gödük buğday ekilen alan da yaklaşık 1 dönümlük alandır. 1/16 oranı, ekim alanı için geçerlidir. Buğday ve arpa ekim şekline dolaylı bu alanlara ekilecek miktar farklılık göstermektedir. Bir gödük buğday 18 kg'dır ve bu alanın ekilmesi için yeterlidir. Aynı alana bir gödük arpa az gelmektedir. İyi bir arpa ekimi için bir

¹³ Feza Günergun, "Introduction of the Metric System to the Ottoman State," *Transfèr of Modern Science and Technology to the Muslim World*, ed. E. İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1992, s.297-316 içindeki çevirme cetvelleri. (s.310-11); Cengiz Kallek, a.g.m., "Daha sonra bu 10'luk tabana göre ayarlanmış ve kile birimi "kile-i a'şarî" olmuştur." demektedir.

gödük buğdayın kilogram ağırlığına eşit (18 kg) arpa ekilmelidir ki bu da arpa ölçüsünü hacim olarak artırmayı gerektirmektedir. Bir gödükte bir çinik kadar fazlalık yeterken bir kilelik bir alana yaklaşık $16+1=17$ gödük arpa ekmek gerekmektedir. Başka bir ifadeyle söylenirse, bir kile arpa 256 kg gelse de bir kilelik alana 288 kg arpa ekilmelidir.

Tarım tarihi çalışmalarında alan ölçüsü ve verim hesaplamaları açısından bu önemli bir ayrıntı olabilir. Bazı yerleşim yerlerinde arazinin yarısı bir yıl dinlendirilmektedir. Ancak bu durum kıraç arazi için geçerlidir. Şebinkarahisar ve çevresindeki Suşehri, Gölova ve Akıncılar ilçelerinde sulu arazi her yıl, kıraç arazi dönüşümlü olarak ekilmektedir.

Genellikle “çiftlik” olarak belirtilen Osmanlı tarımsal üretim birimi temelindeki tartışmalara bu bölge için girilmemiştir.¹⁴

Sosyomatematik uzlaşım

Her türlü üretim ve tüketim, hatta hediyeleşme, bir ölçüme tabi tutulmaktadır. Antropolojik olarak erken insanlık dönemlerinden beri bunu izlemek mümkündür. İnsanlığın zihniyet evreleri dikkate alındığında, demek gerekir ki üretim ve ölçme ilk pozitivist zihniyet belirtileridir.¹⁵ Bu, aynı zamanda toplum üyeleri arasında, sayma düzeyinde de olsa, akılcı ve matematik bir uzlaşmanın (mutabakat, correspondance, concensus) işareti; bu nedenle matematik ile sosyolojinin buluşması; insan aklının toplum hayatındaki izleridir. İnsanların bir takvim ortaya koyma çabası da bunun gibi bir sosyomatematik uzlaşmaya varma işidir. Yoksa insanlık için zaman, mekan ve emeğin önemli olduğu sosyolojik ve tarihî bir düzeye yükselmek söz konusu olamayacaktı. Belirli toplumsal birlikteliklerde, kültürlerde, devletlerde ve uygarlık öbeklerinde kullanılan ölçü birimleri diğer topluluklarda aynen kullanılmasa da, kendi içinde bir kullanılma mantığı vardır. İnsan zihninin doğayı okumada, mekan ve zamanı zihinsel düzeyde ayırıştırmasında matematik ve diğer sembollerini göstergebilim açısından kendi hayatına sokması, bilginin niteliği kadar toplumların itibar ettiği bilgilerin türü açısından da önemlidir.

A.Comte'un “Üç Hal Yasası” açısından bakılırsa; metafizik, teolojik, pozitivist aşamaların biri birini izlediği yargısına varmak mümkündür. Ancak insan hayatına pozitivist bir anlayışın kısmen de olsa yerleşmesi mutlaka üst düzey top yekün bir pozitivismi gerektirmemektedir. Türkiye’de geleneksel kır hayatı yaşayan bir bölgede yüz yıllardır pozitivist bir ölçümün kurumlaştığı ortadayken, diğer yanda, çağcıl görkemli kentlerde astroloji ve fal gibi metafizik

¹⁴ Bursa müdü ölçüğü çerçevesinde çiftlik kavramına tarihî yaklaşımların ölçüler açısından bir eleştirisi için bkz. Yunus Koç, a.g.makale.

¹⁵ Pozitivismden kasıt ideolojik pozitivism değil, yöntemdir.

bazı eğilimler su yüzüne çıkmaktadır. İnsanlık genel bir ilerleme çizgisi kabul etse de farklı zihniyet yapılarının hemen her dönemde bir arada yaşatılmaktadır.¹⁶

Gündelik hayatın başarılı işleri bilim ve teknolojinin temel taşıdır, ancak başarının insan tarafından konu edilmesi ve kendini sürekli kılması ile başarının simgeleri gündelik hayat ile tarih gidiş gelişinde evrensel mutabakatlara varabilmektedir.

On altı tabanlı sistem

Dünya genelinde 60, 12 ve 10 tabanına göre düzenlenmiş ölçü sistemlerinin yaygın olduğu bilinmektedir. Bilgisayarlar ve klasik mantık ikili tabandadır demek aşırı bir iddia olmamalıdır. Ancak bunların dışında yerel veya tarihî nitelik gösteren bazı sistemlerin olduğunu hesaba katmak gerekir. Yukarıda belirtilen bilgilere dayanarak Şebinkarahisar kilesi denilen ölçü sisteminin 16 tabanlı bir örnek olduğunu söylemek gerekmektedir. Ancak onluk sistemin bazı avantajlarına sahip olmasa da, on altı tabanlı sistem 2, 4, 8 gibi sayılara bölünebildiği için kullanışlıdır.

Gündelik uygulamada, bu bölünmeler tahılın taşınması ve saklanması için dokunan çuvalların, buğday kurutmada kullanılan çulların, ambarların, yük hayvanı semerlerinin, kağı arabalarının, bulgur kaynatılan kazanların, buğday ve arpa yıkanan olukların (kürün) tasarımını doğrudan etkilemiştir.

Anadolu’nun bir bölgesinde yaşamakta olan 16 tabanlı sistemin başka örneklerine de rastlanmaktadır. Bu sistemin hem Babil ve Hitit ve hatta daha öncesine dayanan eski uygarlık kökenlerinin hem de para, uzunluk, ağırlık alanlarındaki görünümünün araştırılması ilginç bir konu olabilecektir.

16 tabanlı sistemle ilgili olarak Osmanlılarda şu bilgiler yer almaktadır: “1 eski kile = 4 şinik = 8 kutu = 16 zarf = 37 litre.”¹⁷ 16 tabanlı başka ölçü sistemleri de belirtilmektedir: Örneğin 68 cm. uzunluğundaki “çarşı arşını” 8 rubu (çeyrek) ve 16 girâh’tan (kerah) oluşmaktadır. “Dirhem ağırlığı için iki ayrı ölçüden söz edilir. İlkinde 1 dirhem 64 “habbe”nin yani arpa (veya kimi yerde buğday) tanesinin ağırlığına, ikincisinde 16 “kırat” ya da “harrube”nin, yani keçiboynuzu çekirdeğinin ağırlığına eşit kabul edilmektedir. Evzân-ı sagire denilen küçük tartılardaki sıralama da 16 sayısını katları ve bölenleri

¹⁶ Bkz. Necati Öner, *Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi*, Ankara Üniv., İlahiyat Fak. yay., Ankara 1977; N. Öner, “Üç temel zihniyet,” *Felsefê Yolunda Düşünceler*, MEB yay., İstanbul 1995, s.229-234; N. Öner, “Zihniyet farklılıkları ve kültür,” a.g.e., s. 234-253.

¹⁷ Cengiz Kallek, a.g.makale’de “Daha sonra bu sistem 26 Eylül 1869 tarihli ölçü reformu ile 10’luk tabana göre ayarlanmış ve kile birimi “kile-i aşarı” olmuştur. 1 kile-i aşarı = 10 onluk = 100 ölçek = 100 litre olmuştur. 24 Eylül 1881 tarihli kararname ile yapılan ayarlamalarda: 1 yeni kile = 10 yeni şinik = 100 ölçek = 1 000 yeni kutu = 10 000 zarf olmuştur” demektedir.

durumundadır; (1 dirhem = 4 denk = 16 kırat = 64 = habbe = 256 fitil = 512 nakir = 1024 kıtmir = 2048 zerre).¹⁸

İngiliz kültürü 12 tabanlı (düzine) sistem üzerinde durarak sürekliliğini sağlamıştır. Günün ve yılın 12'ye bölünmesi de bunun yaşamasında etkilidir. 60 ve 10 lu sistemlerin egemenliği daha dikkat çekicidir. Ancak 16 lı sistemin ender örneklerle yaşaması geleceğe aktarılma sorununu yaşayabileceğini düşündürmektedir.

Bölgeye ilişkin kısa bilgi

Özellikle Gölova, Akıncılar, Suşehri ilçelerinin uzun yıllar tarım yapılan verimli arazisi, Şebinkarahisar'ın Kelkit Çayı vadisindeki verimli toprakları tarımsal üretim ve ticaretin kurumlaşması açısından yeterlidir. Son yirmibeş yıldır bu bölgede yapılan barajlar nedeniyle toprak kaybı olduysa da, verim yüzdesi artmıştır. Genel olarak bakıldığında bölgede tarla bitkileri ile bahçe bitkilerinin dengeli olarak yetiştiği görülmektedir. Kırdan kente göç bu bölgeyi ve genelde Anadolu'yu etkilemiş ise de tarımsal canlılık yitirilmiş değildir.¹⁹

Bölge, günümüzde, Sivas ve Giresun illerine bağlı ilçeleri içermekle birlikte, Şebinkarahisar Osmanlı idarî yapısında genellikle Sivas vilayetine, kısa sürelerle Trabzon ve Erzurum vilayetlerine bağlı sancak merkezi olarak yer almıştır. Cumhuriyet'in ilanıyla vilayet (il) olmasına rağmen, 1933 tarihli bir yasa ile, gelir ve nüfus azlığı gerekçe gösterilerek, vilayet statüsü lağvedilmiş, Giresun iline bağlı bir ilçe olmuştur.²⁰ Bölgede nüfus ve üretim canlılığı son yüzyılda özellikle Suşehri'nde kendini göstermiştir.

Bu çalışmada “Şebinkarahisar kilesi” olarak belirtilen ölçü biriminin bölgede böyle bilinmesi, Şebinkarahisar'ın hem eski sancak merkezi hem de ticaret merkezi olmasıyla ilgilidir.

Bitirir ken

Ziraat Tarihi-Etnografya: Toplumsal tarih anlayışında yapılan çalışmalar, dünyada adı ve yöntemi belli olarak, bir asrı aşkındır devam etmektedir. Ancak daha önceki dönemlerin tarih ve sosyoloji çalışmaları bu alanı beslemektedir. Halbuki bu alanı besleyen çalışmalar belirli hesapların sağlıklı yapılmasını iyi bir noktaya kavuşturamamıştır. Ziraat tarihi ve genelde iktisat tarihi bu çerçevede içinde sorunlarına çözüm aramaya devam edecektir. Yerel çalışmalar bu

¹⁸ Şinasi Acar, “Arşından metreya, dirhemden grama” *Yapı*, Şubat 2004.

¹⁹ Dursun Ayan, *Barajdan Önce Gölova Kasabası*, Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, yayımlanmamış lisans tezi, Ankara 1984.

²⁰ Dursun Ayan, “Suşehri'nin farklı tarihî dönemlerde idarî bölünüşteki yeri ve Şebinkarahisar Vilayeti'nin lağvedilmesi sonrası durum,” *Başkent'de Suşehri*, sayı 1, 1998, s.9-11.

www.golovailcesi.com; www.susehridernegi.sitemynet.com/susehri/id3.htm

bakımdan sosyolojik bir tabanda tarih-etnografya buluşmasını tarım tarihi açısından, az da olsa, etkileyebilecektir.

Bilgi Sosyolojisi-Etnografya: Bilgi sosyolojisi akademik anlamda sıkıntılı olan bir konu olmakla beraber açılımlarını genellikle felsefede aramaktadır. Bu durum bilim sosyolojisi ve sosyoontoloji için vazgeçilmez bir epistemik gerçekliktir. Oysa ki geniş alan ve zamana yayılmış insan birlikteliklerinin bilgiyi kullanma, işlevselleştirme ve dönüştürme işlemleri sosyolojinin, tarihin ve etnografyanın meslek taassubuna düşmüş, içine kapalı fildişi kulelerinde ve akademik çatılarında kalmamalıdır. Disiplinler arası etkileşim, bilginin özel bir türü olan, bilime ilişkin bilgisini de bilim tarihi, bilim sosyolojisi ve bilim felsefesine taşıyabilecektir.

Sociomathematical notes on two measures for cereals:

kile of Şebinkarahisar and gödük

Dursun Ayan

The *kile* of Şebinkarahisar and *gödük* are two units of capacity that are still used in northern Anatolia. *Gödük* is one-sixteenth of the *kile* of Şebinkarahisar. A *gödük* of wheat weighs approximately 18 kilograms and one *kile* equals 288 kilograms. One *gödük* (18 kg) of grains are used to sow 1 *dönüm* (approximately 940-1000 m²) of field and one *kile* (288 kg) of grains are used for sowing 16 *dönüms*. Thus *kile* is used as a land measure as well. A *kile* equals 4 *çeriks*, 16 *gödüks*, 32 *yarıms*. One *gödük* equals 2 *yarıms* or 4 *mucurs* or 8 *çiniks*. *Gödük*, a cylindrical measure of capacity, is especially in use in the provinces of Sivas (districts of Gölova, Akıncılar, Suşehri, Koyulhisar) and Giresun (districts of Şebinkarahisar, Alucra).

A mathematical agreement for the rationalization of economical life emerges necessarily within sociological structures having agriculturally intensive production. The concept of sociomathematics implies the concretization of human mind and culture with mathematics in social life. Metric system is a consensus accepted universally whereas local measures of capacity for cereals are small-scale examples. Sexagesimal, duodenary and decimal systems based on the numbers 60, 12 and 10 are widespread. The presence of a sedecimal (hexadecimal, 16-based) system for measures in Anatolia is of interest from the historical and sociological point of view. Although examples are already known up to now, this study aims to recall the issue by giving a local example.

The use of different weight and measures in different part of the Ottoman Empire and their changing values with time is a well-known issue in the studies of Ottoman agricultural history. This study can be regarded as an attempt to

exemplify the links between ethnography, sociology and history by presenting two measures (*kile* and *gödük*) that were and are still locally used in Turkey.

Keywords: Anatolia, ethnosociology, Giresun, gödük, history of agriculture, hexadecimal system, history of science, kile, measure, mentality, Ottoman Empire, Sebinkarahisar, sedecimal system, sociology, sociology of science, sociomathematics, Sivas, Turkey. Anahtar kelimeler: Anadolu, bilim sosyolojisi, bilim tarihi, etnososyoloji, Giresun, gödük, kile, on altı tabanlı sistem, Osmanlı Devleti, Sivas, sosyoloji, sosyomatematik, Şebinkarahisar, tahıl ölçüleri, tarım tarihi, Türkiye, zihniyet, ziraat tarihi.